

WOMEN, ISLAMISMS AND THE STATE: CONTEMPORARY FEMINISMS IN EGYPT

Azza M. Karam
New York (MacMillan Press Ltd), 1998
284 blz., \$ 69,95

Een boek met deze titel roept onmiddellijk een groot aantal vragen op. Gaat het boek alleen over vrouwen? Over de relatie tussen mannen en vrouwen? Over gender? Een vraag die niet-islamologen ongetwijfeld zullen stellen is: wat moeten we onder 'islamisme' in het meervoud verstaan? En aansluitend op de vraag wat onder 'staat' wordt verstaan, is er dan nog de brandende vraag: wat is 'feminisme' eigenlijk? Tenslotte, onder welke categorie moeten we dit boek rangschikken? Is het een antropologisch boek of moeten we het woord antropologie, antropoloog en alles wat er mee samenhangt maar liever niet in de mond nemen? Deze vragen vormen niet alleen de leidraad in mijn bespreking van dit inzichtelijk en leesbaar geschreven boek over (sommige) vrouwen in Egypte en hun strijd om erkenning van hun rechten en hun wensen; het zijn ook de centrale vragen van dit boek.

In de inleiding komen alle gestelde vragen al meteen aan de orde. Daarna worden die verder gedetailleerd uitgewerkt in de verschillende hoofdstukken. Het boek gaat niet over vrouwen zonder meer, maar over vrouwen die actief zijn in een politieke of feministische beweging. Hun strijd, beweegredenen en ideologie staan centraal. Startpunt is het debat over familierecht (1985), waarin verschillende bewegingen verschillende stellingen innamen en waarin de relatie tussen wetgeving, religie en feminisme duidelijk tot uitdrukking kwam. Die relatie is zeer dynamisch en speelt voortdurend een rol in de Egyptische samenleving. De condities van het machtsspel tussen de drie krachten veranderen echter voortdurend. In de huidige politieke situatie zijn 'islamitische' groepen en denkbeelden niet weg te denken. De auteur neemt ten opzichte van de inhoud van de begrippen feminismen en islamismen duidelijk stelling. Onder feminisme verstaat ze 'een individueel en collectief bewustzijn dat vrouwen niet alleen in het verleden maar ook nu nog op verschillende manieren onderdrukt worden om verschillende redenen, en de pogingen om vrouwen van die onderdrukking te bevrijden en een meer gelijkwaardige samenleving te creëren waarin de relaties tussen mannen en vrouwen zijn verbeterd'. Vervolgens stelt Karam de vooringenoemenheid ten aanzien van de koppeling verwestersing-

feminisme ter discussie. Zij meent dat de term feminisme ook in niet-westerse landen duidelijk toepasbaar is. De feministische vrouwen die in het boek centraal staan, onderscheidt ze naar seculiere feministen, moslimfeministen en islamitische feministen. Ze zijn gelieerd aan politieke partijen of aan religieuze groeperingen.

Uit de koppeling van de categorieën moslimfeminisme en islamitisch feminisme blijkt waarom het woord islam in het meervoud wordt gebruikt. Naast de officiële islam wiens instituties door het staatsapparaat worden erkend, zijn er vele politiek georiënteerde bewegingen die op basis van de koran en de uitleg ervan, de staat bekritisieren, provoceren of zelfs terroriseren. De auteur vermijdt terecht het woord fundamentalisme voor deze bewegingen, omdat het een te beladen, oorspronkelijk voor christelijk religieuze fanatici gebruikte term zou zijn met een zeer negatieve connotatie. Het zou de gevarieerde islamitische bewegingen en hun ideologieën geen recht doen en homogeniseren.

De auteur maakt gebruik van de theorieën van Gramsci, Foucault en Bax. Deze auteurs zien macht niet noodzakelijkerwijze als repressief, maar als een productieve kracht, die niet per se samenvalt met dominantie en waarin islamitische bewegingen als 'regimes' kunnen worden opgevat. In de repressie van islamitische bewegingen laat de Egyptische staat juist een gebrek aan macht zien. Het feit dat islamieten de dominantie van de staat weerstaan, ziet de auteur als een vorm van macht. Dit geldt ook voor de verschillende feministische groeperingen in Egypte: 'in their resistance to state laws and to certain elements of Islamist discourse, feminists are manifesting and proving their different forms of power'.

Voor de auteur ons een overzicht geeft van de manier waarop tijdens de respectieve regimes van Nasser, Sadat en Mubarak de verschillende islamitische bewegingen werden bestreden, krijgen we een overzicht van de discussie over de impliciete en expliciete machtsrelaties van onderzoeker en onderzochte tijdens het veldwerk. Karam vraagt zich af hoe die machtsrelaties vermeden kunnen worden. Ze benadrukt daarbij het belang van zelfreflexiviteit in een

antropologisch onderzoek. Daarna volgt nog een analyse van de opkomst en de ideeën van islamitische bewegingen en, juist als een gevoel van onbehagen ons bekruipt omdat we graag de in de titel beloofde vrouwen ten tonele zien verschijnen, wordt er een hoofdstuk gewijd aan de visies van vrouwen uit vrouwenorganisaties. Daarna komen de huidige debatten binnen de verschillende bewegingen aan de orde. Daarbij wordt grote aandacht besteed aan de wetgeving ten aanzien van vrouwen zowel waar het de meer persoonlijke kant van de levens van vrouwen betreft (huwelijk, recht op echtscheiding, alimentatie), als ook haar rechten in het publieke veld (recht op politieke participatie en mogelijkheden tot arbeid buitenshuis). Van groot belang voor de discussies inzake 'Vrouwen en islam' zijn de daaropvolgende hoofdstukken. Daarin worden de visies van invloedrijke islamitische mannen en vrouwen behandeld ten aanzien van de positie, rol en status van vrouwen in een moslamsamenleving. Hierin zitten de positieve aspecten van het boek. Het beschrijft op welke wijze de rol van vrouwen in de context van de islam kan worden gedacht. Duidelijk tot uitdrukking komt hoe, waar en waarom deze ideeën verschillen van feministische ideeën uit het 'Westen'. Belangrijk daarbij is dat zowel progressieve als conservatieve islamieten benadrukken dat vrouwen en mannen gelijk en even waardevol zijn voor Allah, maar dat ze een verschillende aangeboren geaardheid hebben – fysiek-biologisch en psychologisch-emotioneel – die hen van elkaar onderscheidt; een verschil dat in hun maatschappelijk te vervullen rollen tot uitdrukking komt. Eenduidig zijn ze ook in hun afwijzing van het 'Westen' en van op westerse leest geschoede invloeden, inclusief die van het feminisme. Er is daardoor een tot op heden onoverbrugbare kloof tussen de seculiere feministen en de 'religieuze' feministen. Deze laatsten zien de term feminisme als 'westerse' import. Toch debatteren ook de 'religieuze' feministen al dan niet expliciet over de plaats en rechten van vrouwen in een islamitisch Egyptische samenleving. De verschillende discoursen van de diverse groeperingen komen goed tot uitdrukking in het debat over gezondheid van vrouwen. Dat debat is gecentreerd rond de onderwerpen abortus en besnijdenis. De genoemde kloof werkt ten nadele van vrouwen wanneer het de wetgeving betreft. In de politieke arena valt de verschuivende machtsbalans immers zelden ten gunste van elkaar onderling bestrijdende vrouwen uit.

Alle aspecten die in de titel worden aangekondigd zijn aan de orde gekomen. Toch bleef ik na lezing met een gevoel van teleurstelling achter. De auteur legt zelf in een van de hoofdstukken een duidelijke relatie tussen gebrek aan politieke participatie van vrouwen en haar eventuele geringe economische participatie.

Ze ziet dit als een gevolg van bepaalde tradities en 'culturele ideeën' die repressief en patriarchaal zijn en die tot verschillende vormen van discriminatie ten aanzien van vrouwen leiden. We hebben in het boek een overzicht gekregen van wetgeving die vrouwen aangaat, bewegingen die strijden voor rechten van vrouwen, publicaties van mannen en vrouwen over vrouwen. In alle gevallen betreft het een schriftelijk vastgelegd, min of meer officieel middenklasse-discours. Geen enkele keer heb ik een beeld gekregen van hoe al deze denkbeelden, deze discoursen, deze retoriek doorwerken en een invloed hebben op mannen en vrouwen en hun onderlinge verhoudingen in het leven van alledag. Waarom, bijvoorbeeld, lieten sommige jonge meisjes zich kidnappen en lieten ze hun 'veilige islamitische omgeving' en hun eer achter, om deel te gaan uitmaken van een politieke splinterpartij? Het boek bestaat uit helder geformuleerde 'meningen van en over', maar mist de antropologische basis van een geleefde werkelijkheid.

Wanneer we een boek zouden lezen over de Nederlandse wetgeving inzake vrouwenzaken, wanneer we zouden spreken met kopstukken uit de vrouwenbeweging, hoogleraren en docenten genderstudies en hun getheoretiseerde visie op onze samenleving, zouden we dan inzicht krijgen in de alomtegenwoordige misogynie die onze samenleving helaas nog kenmerkt? We weten uit eigen ervaring dat wetgeving, theorieën en overheidsrapporten traditionele denkbeelden, rolpatronen en structurele vormen van onderschikking van vrouwen slechts moeizaam doorbreken. Na lezing van het boek ben ik pas echt benieuwd naar de werkelijkheid van de vrouwen uit de verschillende regio's, klassen en lagen van de Egyptische samenleving. Ik zou dit boek niet willen categoriseren als een antropologisch werk.

José C.M. van Santen